



З ІСТОРІЇ НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ПОБУТУ

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Борис Дмитрович Грінченко належить до тих діячів української культури кінця XIX — початку XX століть, які розпочали свою творчу діяльність тоді, коли свідомих культурних українських сил було дуже мало, розуміючи, що «той час, як робитиме загал, ще не прийшов, хоча він не так далеко» (ІР, III, 41121)¹. Тож йому доводилося бути одночасно і збирачем народної творчості, і видавцем народно-просвітницьких книжок, письменником і драматургом, педагогом, літературознавцем і фольклористом, мовознавцем і бібліографом, етнографом та істориком, редактором газети «Громадська думка» і журналу «Нова громада», головою київської «Просвіти».

Він рано усвідомив важливість збирання народної творчості, ще 15-річним юнаком записував народні пісні у рідному селі. Про свої народознавчі інтереси він неодноразово згадував пізніше в листах, рецензіях, замітках.

Протягом усього життя Б. Грінченко збирав і публікував народні пісні, казки, легенди, перекази, приказки, організовував їх збирання через численних кореспондентів з усієї України, виховував збирачів-фольклористів, редагував етнографічні збірники, створював покажчики паралелей до численної маси фольклорних творів. Усе це дало йому величезний матеріал, зокрема для складання «Словника української мови» та написання дослідницьких праць з фольклористики. Така багатогранна діяльність подвижника-народознавця ще за його життя привернула увагу дослідників-фольклористів. Високу оцінку праці Б. Грінченка дали у своїх рецензіях і статтях Ф. Вовк, В. Гнатюк, В. Горленко, В. Комаров, А. Кримський, А. Лазаревський, І. Полівка, М. Сумцов, І. Франко та ряд ін.

Більшість авторів зосереджували увагу на розгляді його фундаментального зібрання «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях» (вип. № 1 — 1895; вип. № 2 — 1897; вип. № 3 — 1899) та збірки «Из уст народа» (1900). Рукописна ж фольклористична та епістолярна спадщина Б. Грінченка як джерелознавча база для висвітлення наукових методів записування, систематизації народної творчості та укладання етнографічних збірників не розглядалася.

З огляду на це в даному дослідженні вперше зробимо спробу на основі архівних матеріалів висвітлити головні методи і принципи збирацької діяльності фольклориста.

Розглядаючи етнографічну діяльність Б. Грінченка, З. Кузеля справедливо відзначив, що він «руководився тут не так зацікавленням до тем народної творчості, як більше патріотизмом, який пробиває з кожного кроку його діяльності, і любов'ю до всього, що вийшло з народу»².

Витоки цієї довічної любові Бориса Дмитровича до всього рідного, українського також слід шукати серед народного оточення. Адже в дрібнопанській змосковленій сім'ї Грінченків, яка мешкала на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (нині Сумська обл.), де 27 листопада (9

грудня) 1863 р. народився Борис Дмитрович Грінченко, українською не розмовляли.

Все виховання, як згадував фольклорист у листі до І. Липи, було «наскрізь московське, навіть вороже до всього українського і мужичого» (ІР, III, 41016). «Порвати з усіма московсько-патріотичними тенденціями шовіністичного кольору» (ІР, III, 41016) допоміг Б. Грінченку «Кобзар» Т. Шевченка, який він прочитав на 14-му році життя. «Т. Шевченко зробив з мене зараз же українського націонала» (ІР, III, 44850), — признавався Борис Дмитрович у листі до К. Паньківського.

З цього часу хлопець починає записувати від односельчан слова, пісні, казки, приказки та ін. Перші записи юного фольклориста засвідчують його уважне ставлення до різноманітних жанрів народної творчості. До кожного фольклорного тексту подано повний паспорт, який включає рік і місце запису, прізвище, ім'я інформатора. Вік носія фольклору Б. Грінченко подає в описовій формі: «хлопчик», «дівчина», «дівчата». Це свідчить про те, що більшість записів зроблено в живому побутуванні під час гуртових дівочих співів в с. Великій Данилівці і хуторі Немишлі на Харківщині із збереженням особливостей місцевої говірки.

Працюючи вчителем в російськомовних селах Введенському, Тройчатому, Олексіївці на Харківщині, Б. Грінченко різними способами намагався вирватися із чужомовного оточення. Часто він наймав квартиру в довколишніх українських селах і щодня ходив пішки за 4—6 верств на роботу, щоб тільки було з ким «словом своїм рідним перемовитися, [...] рідну пісню почути» (ІР, III, 40898).

У Чунишині та інших селах Харківщини почалася справжня збирацька праця молодого вчителя, результат якої засвідчує його рукописна фольклористична спадщина. Б. Грінченко дбав про новизну та оригінальність записаного матеріалу. Він невтомно шукав нові варіанти, переглядав зібрані зразки, порівнював з новими записами.

Молодий вчитель не тільки сам збирав фольклор, але й заохочував інших. Його листи до І. Зозулі пересипані питаннями такого змісту: «Чи багато записав по етнографії та лінгвістиці?» (ІР, III, 40901); «Що ти зробив для рідного діла? [...] тобі треба записувати народні твори і лексичні матеріали і вчитися мові» (ІР, III, 40900).

Б. Грінченко провадив свою етнографічну працю не стихійно, а намагався поєднатися із загальним процесом розвитку фольклористики, відсилаючи свої записи до журналу «Киевская Старина», який був тоді єдиним центром, що згуртовував навколо себе фольклористів у Східній Україні. У 1883 р. там були вперше надруковані записані Б. Грінченком колядка та вірш³. В архіві Бориса Дмитровича зберігається лист редактора журналу, в якому він дякує молодому фольклористові за співчуття до справи, що тримається лише спільною працею (ІР, III, 40382), і просить знову надсилати зразки народної творчості.

Працюючи завідувачим двокласною школою в українському селі Нижня Сироватка Сумського повіту на Харківщині, Б. Грінченко зібрав там велику кількість колядок, щедрівок, веснянок, купальських і побутових пісень, дитячих пісень та ігор, частина яких зберігається в ІМФЕ ім. М. Рильського та ІР ЦНБ НАН України.

При записуванні фольклорист звертає увагу на варіанти пісень. Серед архівних фольклорних матеріалів Б. Грінченка (ІР, I, 1545) під № 2 знаходимо 2 зразки веснянки «Кропив'яне колесо» і «Крокове колесо», зроблені в селі Нова Водолага Валковського п. і Нижній Сироватці Сумського п. та примітку: «Варіант попередньої веснянки з с. Нижньої Сироватки (Сумського п.)» (ІР, I, 1545). Увага до варіантів уже зафіксованих пісень свідчить про науковий підхід фольклориста до записування народної творчості.

Такий напрям властивий і сучасній науці, яка трактує фольклорний текст як «сукупність варіантів словесного втілення того чи іншого фольклорного твору»⁴.

Серед інформаторів у Нижній Сироватці фольклорист особливо відзначає свого учня М. Нечипоренка, зробивши таку примітку до паспортизації записів: «В записуванні нижеследующих песен Сумского у. при-

нимал длительное участие местный житель М. М. Нечипоренко, за что приносим ему искреннюю благодарность. В.Ч.» (ІР, I, 1545).

Із 1885 по 1887 р. Б. Грінченко працював статистиком оціночної комісії Херсонського губернського Земства. В його архіві зберігається щоденник, записи якого охоплюють початок 1887 р. і свідчать про глибокий інтерес 23-річного фольклориста до народного життя. В одному з них знаходимо розповідь про те, як в селі Костомарівці зустрівся Б. Грінченку сліпий кобзар, який співав про Лазаря. І хоч псалма не була новиною, Бориса Дмитровича вразив сам сліпець: «...він співав од щирого серця, і слова псалми на його самого робили такий дужий вплив, що в деяких місцях у його бриніли на сліпих очах сльози» (ІР, I, 31607).

Незважаючи на те, що земський чиновник Трояновський, який слухав разом з Б. Грінченком сліпця, доводив, що «не варто на слухання такої нісенітниці, котра не дає нічого з побутового боку, гаяти часу» (ІР, I, 31607), фольклорист продовжував слухати псалму, дивлячись на «уважливі обличчя, на котрих виразно відбивалося, що спів робить на їх душі глибоке враження», і розуміючи, що «при сьогочасному становищу народного життя — ці сліпі і обдерті старці з своєю кобзою і такими піснями єсть носителі моральної правди проміж нашим народом» (ІР, I, 31607). Коли спів закінчився, Борис Дмитрович попросив діда заспівати «Пісню про правду» і, хоч «пісня була попсованим трохи варіантом, але ж пісня «Про правду» завсігди робила глибоке враження, — то ж зробила й тепер» (ІР, I, 31607). Далі читаємо останні рядки запису як ширу сповідь душі молодого борця проти недолі людської, шукача правди народної: «Я люблю цю пісню — в їй відбився чистий, святий смуток по згубленій правді і укупі з тим пекуче поривання знайти цю правду, знайти її неодмінно, не вважаючи на те, —

Що тепер неправда, —
с панами в світлиці,
А що тая правда у
темній темниці —

і що тепер усюди панування неправди, котра увесь світ зажерла» (ІР, I, 31607).

У цей час Б. Грінченко складає рукописний фольклорний збірник «Село. Збірник народных писень, казок и загадок (кое что из этнографических материалов). Зибрав В. Чайченко. — Х., 1886», якого ми відшукали серед матеріалів фонду В. Гнатюка в архіві ІМФЕ (ф. 28 — 3, арк. 93). До збірки ввійшла велика кількість описів дитячих ігор, записаних по пам'яті письменником Т. Зінківським в с. Бердянці: «Гра в гуску», «У глечика», «У гусей», «У хобри», «Цурка», «Свинка», «У коника», «У гилки», «У тісної баби», «Довга лоза», «Проща». Там є чимало записів казок, більшість з яких не паспортизовано.

У 1888 р. журнал «Киевская старина» опублікував етнографічну працю Б. Грінченка «Некоторые остатки старины в Херсонщине» («Киевская старина», 1888, т. 22, с. 73 — 75).

Маючи змогу спілкуватися з народом, фольклорист все більше переконувався, що «у рідному краї живеш, як чужий, бо живеш серед людей, котрі не мають рідного краю тим, що не знають його» (ІР, III, 40798). Працюючи вчителем в с. Олексіївці Слов'яносербського п. на Катеринославщині⁵, Б. Грінченко «став складати збірки з усяких старих і нових авторів, писав їх друкованими літерами, оправляв», не маючи жодної української шкільної книжки, «склав і написав друкованими літерами граматику і першу читанку»⁶, видав і журнал «Квітка» (ІР, I, 32449).

В архіві Б. Грінченка зберігається рукописний журнал «Думка» (ІР, I, 31457), який він писав разом із школярами в Олексіївці у 1888—1889 рр. До журналу занесені перші літературні спроби учнів, а також фольклорні матеріали, зібрані Є. Позняковим (казки «Три мужики і циган», «Жид і коза», «Мати й син» і народна пісня), П. Книшенком (казка «Вовк і заєць»), Я. Ємченком (переказ «Очищення душі»), І. Провденком.

В Олексіївці та інших навколишніх селах Слов'яносербського п. вчитель продовжував активну збирацьку діяльність. Серед рукописної фольк-

лористичної спадщини Б. Грінченка найбільш численними є записи пісень різноманітних жанрів та легенди, зроблені в 1888—1889 рр.

Пісенні тексти, зафіксовані фольклористом у Дніпропетровській обл. в 1891 р. (ф1 — к2, 21 арк.), не відзначаються такою охайністю і чіткістю паспортизації, як попередні зібрання. Більша частина з них засмічена русизмами, «грубими словами». Над піснею № 19 «Что ж ты мил задумав що выно напывсь», — зустрічаємо напис Б. Грінченка «зразок зопсованости». Це ще раз переконує в тому, що фольклорист намагався точно зафіксувати текст у його первісному вигляді, без будь-яких коректив.

Своїми фольклорними матеріалами Борис Дмитрович готовий охоче поділитися з друзями. Так, у листі до М. Комарова він пише: «Шкода, що Ви не написали мені про свої «Приказки» — я прислав би Вам з сотню тих, що сам записав» (ІР, III, 40927).

Т. Зінківському для альманаху посилає записи «казок, анекдотів, оповідань, легенд», правда, признаючись, що «без добору», бо для цього треба «угрупувати декілька сотень пісень, казок, оповідань і ін., записаних безладно, на клаптях» (ІР, III, 40802).

Як бачимо, у Б. Грінченка на час роботи в Олексіївці вже було чимало фольклорних записів, але він не поспішає укласти їх в етнографічні збірники. Можливо, це пояснюється не зовсім сприятливими для наукової праці умовами⁷, а може, тим, що основна увага Бориса Дмитровича в цей час була зосереджена на виданні популярних фольклорних збірників та інших народно-просвітницьких книжок, серію яких він розпочав ще в Нижній Сироватці⁸ та продовжував під час роботи статистиком на Херсонщині⁹.

Незважаючи на нарікання земських чиновників і перестороги редактора В. Самійленка¹⁰, Б. Грінченко наважився надрукувати додатком до «Земского Сборника» чотири капітальні томи упорядкованих ним фольклорних записів і бібліографічний довідник з українського фольклору, які довели, що він ніколи «не зрікався науки» (ІР, III, 40924), і стали помітним досягненням української фольклористики кінця ХІХ — початку ХХ ст.

З приводу назви трьох перших збірників «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» Б. Грінченко писав І. Липі: «Заголовок книги — се з причини тієї такої, що інакше в нашому Земському виданні він міг здатися декому не до речі, бо не місцева річ!» (ІР, III, 40982).

Четвертий том етнографічних матеріалів фольклорист видав під назвою «Из уст народа» у зв'язку із зменшенням формату «Земского Сборника».

Про невтомну діяльність Б. Грінченка щодо організації збору етнографічних матеріалів свідчить його листування з В. Андрієвським, Я. Безинським, Є. Гаврилеєм, І. Зозулею, А. Калитою, В. Кравченком, П. Кулішем, І. Липою, К. Паньківським, сім'єю Познякових, М. Рклицьким, В. Степаненком, Д. Ткаченком, К. Шейковським та іншими записувачами.

Особливо активним було його співробітництво із вчителем Канівського пов. В. Степаненком. Їх листування несе чимало цінної інформації про збирацький метод фольклориста. Характерною рисою Б. Грінченка як збирача народної творчості є те, що він був прихильником записування усіх фольклорних жанрів.

У своїх листах фольклорист давав методичні поради щодо збирання народних творів. Він вимагав наукового запису фольклорних текстів у строгій відповідності з тим, як вони побутують серед народу, особливо застерігав від надання записам «артистичної» форми, що нерідко проявлялася у прикрашуванні зразків. Так, у листах до В. Степаненка Б. Грінченко неодноразово наголошує на тому, що «кожну п'єску (окрім приказок та ін. дрібноти) треба писати на окремій картці (чвертці аркуша) чи хоч і на кількох картках, але так, щоб кожна річ була нарізно» (ІР, III, 41071). Фольклорист також радить «додержуватись автентичних народних висловів» (ІР, III, 41062) при записуванні прози.

Програми записів фольклорних творів Борис Дмитрович почав складати пізніше, мабуть, зрозумівши їх необхідність у повсякденній зби-

рацькій роботі. Одну з них вдалося відшукати серед його рукописних дописок під назвою «Етнографія» (ІР, I, 31439; 1896, с. 130—132). В ній даються вказівки до збирання прозових жанрів народної творчості, зв'язаних із поясненням назв рослин і тварин. Ще одну програму було знайдено в листі Б. Грінченка до Познякових (ІР, III, 41030).

Вона складається з 7 розділів, в яких даються настанови про те, які саме пісенні і прозові жанри слід записувати. Особлива увага тут теж звертається на збирання легенд і казок про походження назв тварин і рослин (1, 2 розділи).

У третьому розділі Б. Грінченко зупиняється на тому, що треба записувати перекази про песиголовців, однооких людей, людодів, про Марка Проклятого.

Наголос робить фольклорист і на важливості відомостей про народні свята та звичаї.

У 6 і 7 розділах Борис Дмитрович пише, що треба «записувати всякі брехеньки, такі, як у «Веселому оповідачі», і всякі казки, ліки, прикмети, як у книзі «Із уст народа», приказки, загадки, пісні».

В кінці програми фольклорист дає пояснення наукових принципів запису: «...все треба записувати так, як люди говорять або співають, нічого не перемінати, хоч би воно й дурниця або погане було — все писати. До записаного треба додавати, хто саме записував» (ІР, III, 41030).

На той час, коли ще не було вироблено твердих правил запису народної творчості, ці програми мали своє позитивне методологічне значення для численних збирачів фольклору.

Плідною для української фольклористики виявилася співпраця Б. Грінченка із збирачем народної творчості В. Кравченком, який під впливом свого вчителя згодом став досвідченим фольклористом. Ще до знайомства з Борисом Дмитровичем В. Кравченко зібрав чимало етнографічних матеріалів, частину з яких передав своєму товаришеві, письменнику Т. Зінківському, до «його українського календаря» (ІР, III, 37640). Після раптової смерті Т. Зінківського Б. Грінченко звернувся до В. Кравченка з проханням написати про нього спогади. З того часу (1891) їхнє листування не припинялося довгі роки, незважаючи на певні непорозуміння, що іноді виникали між ними. Воно найбільше розкриває основні принципи підходу Б. Грінченка до систематизації та публікації фольклорних матеріалів в умовах «трьох цензур» (ІР, III, 40739). Кравченко згодом, прислухавшись до порад Б. Грінченка, видав кілька власних етнографічних збірок¹¹.

Фольклорно-етнографічна діяльність Бориса Дмитровича викликала помітне пожвавлення культурного життя в Україні. Це засвідчує його листування з робітничим поетом Т. Романченком (ІР, III, 39260—39266), який проживав у Катеринославі¹².

Етнографічні збірники Б. Грінченка зробили значний вплив на молодого поета і в подальшому визначили його долю — збирача і дослідника народної творчості.

За порадою Бориса Дмитровича студент І. Єрофеев записав близько 200 пісень з мелодіями зі свого села і відіслав В. Гнатюку до Львова.

Отже, Б. Грінченко своєю збирацькою та видавничою фольклористичною працею продовжив певною мірою справу Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, залучивши, таким чином, до етнографічної праці чимало талановитих збирачів народної творчості із найвіддаленіших куточків України.

Відтак він створив свою етнографічну школу, яку активно підтримували найвидатніші представники української фольклористики, а також слов'янської. Серед них були В. Антонович, Ф. Вовк, В. Горленко, В. Гнатюк, М. Дикарив, А. Кримський, М. Комаров, І. Полівка, Ф. Ржегорж, М. Сумцов, І. Франко та ін.

До збирання народної творчості були залучені також українські письменники І. Липа, М. Коцюбинський, М. Кропивницький, К. Паньківський та ін. Їх листи розкривають різні сторони співробітництва і взаємодопомоги і свідчать про видатну роль Б. Грінченка в справі створення та зміцнення наукових зв'язків.

Серед них найбільше листів А. Кримського (ІР, III, 37773—37896), вченого-енциклопедиста, що, як і Б. Грінченко, працював у «широкому діапазоні споріднених наук»¹³. В них чітко відбилася їх спільна фольклористична праця, зокрема А. Кримський подав Б. Грінченку чимало цінних порад під час його роботи над виданням «Этнографических материалов...», особливо в питанні систематизації фольклорних записів, виражаючи впевненість, що «книжка зробиться для всіх пізніших етнографів одправною, вихідною точкою», «до якої мусітиме вдатися кожен етнограф слов'янський» (ІР, III, 37838; III, 37836).

У цій справі велику послугу зробили Борису Дмитровичу, крім А. Кримського, також І. Франко та В. Гнатюк. Їх листування дає цінну інформацію про умови співпраці західно- і східноукраїнських фольклористів у часи штучної ізоляції Галичини від Росії.

Значну допомогу в збиранні народної творчості і складанні бібліографічних покажчиків надали Б. Грінченку М. Дикарів і В. Горленко.

Подвижницька праця Б. Грінченка викликала шире захоплення Ф. Вовка: «Ви цими виданнями одні, без грошей, [...] за 2—3 роки зробили трохи не більше як цілі громади за 20 літ, ховаючись своїм українством трохи не од самих себе», — писав він у листах (ІР, III, 35955).

Відомого фольклориста-дослідника М. Сумцова Б. Грінченко також дивував своєю невсипущою і широю працюваністю для рідного краю.

Борис Дмитрович підтримував дружні стосунки з чеськими фольклористами і письменниками — Ф. Главачеком, І. Полівкою, Ф. Ржегоржем. Вони часто обмінювалися своїми етнографічними працями.

Д. Оскар з Лейпціга запрошував Б. Грінченка до співробітництва у міжнародному фольклорному журналі і з приводу його відмови писав: «...дуже жалкую, що Ви не можете бути моїм співробітником, однак же не втраю надії, що Ви по можливості ласкаво уділите мені що при нагоді найдете интересного» (ІР, III, 36827).

В архіві фольклориста зберігаються також два листи від редакції журналу «Ruthenische revue» з Нового Санча із пропозицією подавати «інформативні статі з поля етнографії...» (ІР, III, 40592) для того, щоб «познакомлювати заграницю — німців, французів, англічан і т. д. о культурнім, політичнім, економічнім і просвітнім розвою малорусів-українців» (ІР, III, 40531).

В процесі такого тісного співробітництва у Б. Грінченка виробився науковий підхід до аналізу етнографічних матеріалів.

Під впливом А. Кримського і В. Гнатюка фольклорист починає провадити велику дослідницьку роботу над записами. Таким чином, Б. Грінченко поступово стає прихильником порівняльно-історичного методу, який з часів М. Максимовича був панівним у фольклористичній діяльності М. Драгоманова, О. Потебні, І. Франка, В. Гнатюка, А. Кримського та ін.

Розуміючи, що публікація сирих матеріалів створює додаткові труднощі при порівняльному вивченні фольклору даного народу в його історико-культурних зв'язках із творчістю інших народів, Б. Грінченко намагався давати історико-філологічну оцінку всіх наявних варіантів, враховуючи при цьому їх виконавські та територіальні особливості.

Відбираючи народні пісні, фольклорист надзвичайно уважно ставився до кожного варіанта, розділяючи думку О. Потебні про те, що «пісня впродовж свого життя є не одним твором, а рядом варіантів»¹⁴.

У колекції Б. Грінченка знаходимо зразки різноманітних жанрів народної творчості, які належать відомим фольклористам і письменникам — П. Лукашевичу, Ф. Вовку, Т. Зінківському, Г. Коваленку, Ф. Ромашкевичу, А. Русову, І. Липі, В. Горленку, Марії та Насті Грінченко.

Вони охоплюють території Київської, Чернігівської, Харківської, Полтавської, Вінницької та Кам'янець-Подільської областей.

Значну частину колекції становлять записи В. Мороза, Є. Гаврилея, Г. Неводовського, Б. Шевелева, П. Теремця, М. Чудновської, зроблені в Чернігівській області, та А. Заблоцького, М. Нечипоренка, В. Степаненка з Кам'янець-Подільської, Харківської та Київської областей. Найбільшу кількість зразків народних пісень складає «Рукопись Неизвестного» (ІМФЕ, ф1 — к2, 266 арк.).

Поодинокі записи фольклорних текстів зробили І. Зозуля та І. Шоломий на Харківщині, В. Андрієвський на Полтавщині, а також А. Тишинський, М. Линдюра, А. Домонтович, І. Кудлай, А. Калита, Дорошенко, А. Михновський в Чернігівській, Київській та Житомирській областях.

Перегляд архівних матеріалів свідчить про те, що збирачами охоплено майже всі жанри народної творчості. Значне місце серед фольклорних текстів займають пісні (їм у колекції відведено близько 1700 аркушів).

Крім поміток «записано» чи «не треба», кожен фольклорний текст рукописної колекції Б. Грінченка супроводжується вказівками на відповідні варіанти із найбільш відомих друкованих джерел. Серед них збірники О. Афанасьєва, Балліної, Вацлава з Олеська, Я. Головацького, Довнар-Запольського, М. Драгоманова і В. Антоновича, М. Дикарева, О. Кольберга, М. Комарова, П. Куліша, Гр. Купчанки, М. Лисенка, М. Максимовича, І. Манжури, А. Метлинського, Д. Мордовця, М. Номиса, Ж. Паулі, І. Рудченка, Сементовського, П. Чубинського, Шейковського, Д. Яворницького. Зустрічаються посилання на деякі праці П. Житецького, Л. Жемчужникова, М. Костомарова, М. Сумцова та ін.

Чимало паралелей фольклористу вдалося відшукати і на сторінках вітчизняних газет, журналів, збірників. Це засвідчують такі написи Б. Грінченка на сторінках рукописів — «Кіев. губ. вед.», «Правда», «Черн. пам'ятка», «Зап. Ю.-Зап. Отд. Г. О-ва», «Пам'ятн. кн. Саратов. губ.», «Зоря», «Основа», «Рус. Дністр», «Cztenia», «Молодик», «Piesni ludu».

Серед посилань є вказівки на «Живі струни» Б. Грінченка, «Сборник малоруских песен» Рубця, на збірники Гатцука, Закревського, Коципинського, Лавренка, Радченка, Тимченка, Чугуєва та ін. Такий широкий обсяг друкованих джерел ще раз дає можливість перекоонатися у науковому підході Б. Грінченка до вивчення фольклорних текстів.

Так, до першої строфи пісні, записаної В. Степаненком (ф1 — к2, арк. 23, № 20),

Покуштував сиру,
А сир солоденький.
Подивився на чабана —
Чабан молоденький, —

Борис Дмитрович дає такі бібліографічні вказівки на паралелі: «Головацький, III, 228, № 99, 100; Милорадович, 109, № 84; Зап. им. р. о-ва, 685, № 49». До другої строфи — посилання на «Головацького, III, 240, № 14; II, 355, № 590; Зап. Ю.-З. Отд., II, 547, № 306». А в кінці пісні робить приписку: «У Чубинського нема».

В результаті такої роботи фольклористу вдавалося розрізнити певні уривки, контаміновані тексти від варіантів пісень. Так, до балади «Жила собі удова», записаної М. Нечипоренком (ф1 — к2, арк. 17, № 384), знаходимо примітку Б. Грінченка: «Дві пісні змішано до купи: пісню про сина, що оженився на матері, і пісню про брата, що оженився на сестрі (Див.: Костомаров. Легенда о кровосмешателе, збірник Черн. піс. Рудченка і др.)». Отже, такий підхід Б. Грінченка до записування і систематизації народної творчості в основному відповідає науковим принципам вітчизняної фольклористики.

Протягом усього життя Б. Грінченко активно збирав етнографічні матеріали, маючи намір продовжувати їх видання, про що свідчить його лист до В. Гнатюка, написаний 3 вересня 1908 р.: «Що до моїх фольклорних матеріалів, то вони поки що лежать великою купою. Друкувати їх думаю, звісно, але де й коли, ще не знаю. Досі не мав змоги взятися до їх» (ІР, III, 40665).

Цим намірам уже не судилося здійснитися, а етнографічні матеріали були передані дружиною Б. Грінченка В. Гнатюку, частина з яких зберігається в рукописному фонді В. Гнатюка ІМФЕ. Серед них — «Пісні родинно-побутові, жартівливі, про кохання, історичні, обрядові, чумацькі, рекрутські, наймитські. Зібрано В. Степаненком»; «Игры крестьянских детей и народные загадки»; «Казки, пісні, дитячі ігри. Пісні побутові, жартівливі, дитячі з матеріалів різних збирачів»; «Оповідання, розповіді, повір'я, приказки. Записи різних осіб, відібрані і опрацьовані Б. Грінченком».

Перегляд цих рукописних матеріалів свідчить про те, що вони не були остаточно опрацьовані Б. Грінченком. У зв'язку з несприятливими обставинами, пов'язаними з революційними подіями 1905—1907 рр., фольклористу не вдалося систематизувати і опублікувати їх.

Ф. Колесса в «Історії української етнографії» писав: «...велика шкода для української фольклористики вийшла через те, що Б. Грінченко через невимовно тяжкі життєві умови не встиг більше часу присвятити улюбленій науковій праці й перервала його передчасна смерть».

Але те, що зробив Б. Грінченко, стало значним науковим внеском в українську фольклористику. Зібраний ученим великий етнографічний матеріал є цінним першоджерелом для вивчення фольклорного процесу в Україні в кінці ХІХ — початку ХХ століття.

Лілія КОЗАР

Київ

- ¹ Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського. Тут і далі подаватимемо скорочену назву Інституту, номер фонду та одиницю збереження.
- ² Кузеля З. Б. Грінченко як етнограф // На могилу Б. Грінченка. — Чернівці, 1910. — С. 18.
- ³ Киевская старина. — 1883. — Т. 7. — № 12. — С. 713.
- ⁴ Чистов К. В. Вариативность и поэтика фольклорного текста // История, культура и фольклор славянских народов: IX Международный съезд славистов. — М., 1983. — С. 144.
- ⁵ Тепер Олексіївка Перевальського р-ну Луганської обл.
- ⁶ Тільки в 1907 р. «Українська граматика» Б. Грінченка побачила світ, а в 1917 — «Рідне слово. Українська читанка».
- ⁷ Із листа Б. Грінченка до Т. Зіньківського, 2 жовтня 1889 р.: «Непогано мені тут жити, але ж важко бути одрізаному од світу. Залюбки перейшов би куди у велике місто, та ба. Найгірше, що тут важко дихати» (ІР, ІІІ, 40974).
- ⁸ У 1885 р. вийшла передрукована із збірника І. Рудченка казка «Бідний вовк».
- ⁹ Під час роботи на Херсонщині вийшли: «Думи про турецьку неволю та Самійла Кішку» (1886 р.), «З народного поля (три казки)», «Снігурка», «Сопілка», «Дівчина Леся» (1887 р.).
- ¹⁰ У листі до І. Липи Б. Грінченко писав: «Самійленко (редактор «Земского Сборника») упевняв мене, що цензура забороне етнографію, буде, може, лихо й «Земскому Сборнику», і вагався почати друкувати. Аж поки «Земский Сборник» цілий, і етнографію видруковано» (ІР, ІІІ, 40982).
- ¹¹ Кравченко В. «Пісні. Хрестини та весілля» (т. І), «Народні оповідання й казки» (т. ІІ) — «Труды общества исследователей Волыни» (тт. V, XII); «Звичаї в селі Забрідді Житомирського пов.» — Житомир, 1920.
- ¹² Тепер місто Дніпропетровськ.
- ¹³ Дей О. І. Фольклористична спадщина А. Кримського // Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики. — К., 1975. — С. 200.
- ¹⁴ Потебня А. Из записок по теории словесности. — Х., 1905. — С. 143.